

## ОСОБИСТІСНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ (до питання демократизації українського суспільства)

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

### Анотація

*У статті розглянуто особливості становлення української політичної еліти, ефективність та результативність її діяльності, вплив на процеси соціально-економічних та політичних перетворень. Аналізується роль та місце політичної еліти в суспільстві що трансформується.*

**Ключові слова:** еліта, політична еліта, процес консолідації, демократизація.

### Abstract

*In the article the features of becoming of the Ukrainian political elite, efficiency and effectiveness of her activity, influence, are considered on the processes of economic and political transformations. A role and place of political elite are analysed in society that is transformed.*

**Key words:** elite, political elite, process of consolidation, democratization.

Поступ вперед потребує прогресивних змін. Це загальновідома та визнана аксіома, проте для України набагато гостріше сьогодні стоїть питання не просто змін, а наявності бажання щось змінювати, пошук суспільної згоди. В епоху трансформаційних зрушень, що відбуваються в пострадянських країнах, суттєвого розширення та вжитку в науковій літературі набув так званий «суб'єктивний фактор». Від того який вибір зроблять панівні політичні еліти багато в чому залежить напрямок розвитку країни, відповідно і сценарій демократичної інтеграції також багато в чому залежить від досягнутого консенсусу між різними інтересами політичних еліт. Ця проблематика залишається актуальною і для нашої країни, політична еліта якої навіть після двадцяти п'яти років незалежного існування все ще не може визначитись та завершити дискусію на тему: «куди йдемо?» та «що будемо?».

Еліта перебуває в ситуації групового творця принципів переходу однієї системи в іншу. Йде постійна боротьба та політичні ігри з метою отримання контролю над процесом трансформації. Політичні еліти визначають ситуацію, характеризують інтереси суспільства та перетворюють їх в політичні цілі. Але одночасно вона має власні інтереси та власні цілі, що безперечно відбивається на формуванні дефініцій поточної ситуації та на артикуляції суспільних інтересів. Еліти, відіграючи визначну роль в ініціюванні та розвитку процесів, що сприяють інтеграції, можуть також багато зробити в ініціюванні процесу суспільної дезінтеграції. Деякі політики вважають, що і стратифікація суспільства, і виникаюча на цій основі дезінтеграція по суті є результатом виключно цілеспрямованої діяльності політиків.

На початку трансформації українського суспільства основну роль відігравала саме злагодженість в діях еліт. Але така злагодженість закінчилась зразу після того як пройшла ейфорія від здобуття незалежності й Україна вступила в наступну фазу свого розвитку яку можемо назвати періодом «дикого капіталізму». В нашому випадку – «кривавого капіталізму». Саме в буремні 90-ті роки набуває свого оформлення нова соціальна стратифікація суспільства, саме в цей період формується основна маса нової політичної та економічної еліти України. Зауважимо, що це становлення ще далеке від свого завершення.

В сучасному українському суспільстві домінуючі позиції займає адміністративно-політична еліта, яка має чітку вертикальну структурованість (регіональний та місцевий рівень) та намагається використовувати владний ресурс для контролю та впливу на інші еліти та субелітні групи (бізнес-еліти, інформаційні, інтелектуальні, наукові, культурні тощо субеліти). Характерною рисою для поповнення першого елітного прошарку є ротаційна схема: «адміністративно-політична еліта – бізнес-еліта» та високий ступінь злиття цих двох елітних фракцій.

В сучасних умовах ефективність владного домінування пов'язана з критеріями об'єму соціальної бази підтримки, масштабами політичної активності та участі громадян, рівнем політичної

конфліктності та напруження в суспільстві, ступенем згуртованості еліти. Основними факторами, які дозволяють забезпечити консолідовану, організовану та цілеспрямовану діяльність адміністративно-політичних еліт на рівні владного позиціонування є технології політичного управління. До них треба віднести: технології вироблення нових політичних цілей та стратегій; створення нових політичних цінностей; технології консолідації суб'єкта політичного управління; технології мотивації об'єкта політичного управління; технології пов'язані з реабілітацією управлінських витрат; технології контролю та оцінки ефективності управління тощо. Об'єм задіяних технологій характеризує ступінь розвитку та результативність управлінських зусиль. До цих положень потрібно також долучити принцип консолідуючих механізмів творення та функціонування еліт. Оскільки без встановлення реальних механізмів, які дозволяють елітним групам виникати та успішно конкурувати між собою, боротися за владу та ефективно її використовувати, незрозумілими залишаються фактори що сприяють тим чи іншим елітним групам об'єднатися в «правлячий клас» та досить довго (десятиліттями, і навіть століттями) залишатися при владі.

На нашу думку, існує декілька досить ефективно діючих механізмів консолідації. До таких, перш за все потрібно зарахувати механізм спільних інтересів, спільної ідеології, культури, а також адміністративні технології.

Соціально-економічна ситуація що склалася в 90-х роках минулого століття в Україні, пов'язана з вирішенням завдань приватизації основних ресурсів суспільства, зумовила формування «перевернутої» формули української влади. В ній помінялись місцями публічна та тіньова сторони. Публічна надовго стає лиш прикриттям тіньової, основними завданнями якої стали: утримання владних повноважень та вирішення внутрішніх проблем «правлячого класу», пов'язаних перш за все з укоріненням в економіці та політиці.

Специфікою розподілу українського «владного капіталу» є монополізація владних функцій вузьким колом людей, існування формального та неформального центру прийняття політичних рішень. Наступний етап це включення (часто неформально) до «вищого» складу осіб з найближчого оточення (помічники, радники, консультанти, політичні оглядачі, редактори впливових газет, родичі і т.п.). Серйозний вплив на підготовку та прийняття рішень мають аналітично-інформаційні відділи та служби, які здійснюють роботу з документами та інформацією і які мають право доповідати керівництву або мають допуск до таких доповідей: канцелярія, загальний відділ, Адміністрація Президента тощо. В складі груп впливу на владу присутня велика кількість напівелітних, неелітних та непрофесійних елементів, яких прийнято називати «близьке оточення». Така особливість формування вищої політичної еліти України проектується по вертикалі – на вищі політичні ешелони регіонального рівня та по горизонталі – на інші центри влади (уряд, парламент, центральні апарати політичних партій та громадських рухів).

Важливим елементом характеристики еліт є аналіз механізмів формування, вибудовування кар'єрної драбини, конкуренція еліт між собою. Нова українська еліта пройшла період «первинної стабілізації», та значною мірою «втрамбувалася», хоч, як зазначалось вище, цей процес ще не завершився. Еліта від відкритого стану знову поступово рухається в стан закритості та ізоляваності від суспільства. Вступає в дію тенденція «аристократичності», яка була відкрита свого часу Г. Москою. Саме цей правлячий клас, на думку вченого, здійснює всі політичні функції, монополює володіє владою і використовує її переваги [1]. В середині її найвищого ешелону можливі певні перестановки, але вони пов'язані не з проривом нових, свіжих сил, а з перегрупуванням першого більш старшого ешелону та другого – молодшого. Цей етап, з одного боку, наближує сучасну українську еліту до інституціолізованих форм відтворення та просування, що є характерним явищем для західних еліт. З іншого боку – зберігається тісний зв'язок з номенклатурною ротацією кадрів. Типовою стала ротаційна кадрова схема: «політична еліта – адміністративна еліта – бізнес-еліта». Така схема, певним чином, відтворює в зворотному порядку минулу радянську номенклатурну схему: «господарчий керівник – адміністративний працівник – політичний керівник». Олігархічна тенденція в системі політичної влади виглядає наступним чином: «влада – бізнес – ЗМІ».

Можемо виділити наступні ознаки сучасного українського олігарха:

1. Наявність політичного впливу на загальнодержавному рівні;
2. Можливість прямого виходу на Президента України;
3. Здатність профінансувати виборчу кампанію;
4. Володіння власністю, що має стратегічне значення (вугільні шахти, металургійні комбінати, тощо);

5. Вплив на загальнодержавні ЗМІ;

6. Наявність авторитету та визнання серед інших олігархів.

Зазначені тенденції українського елітогенезу та його соціального контексту дозволяють відмітити специфічні відносини владних еліт та суспільства, які сформувались в Україні. Вони свідчать про наявні тенденції авторитаризму, які притаманні розвитку української еліти на всіх рівнях. У цьому контексті можна використати термін «елітократія», під яким розуміється не тільки політико-владна та політико-управлінська концентрація значного потенціалу та ресурсів впливу на суспільство в руках еліт, але й прагнення еліт виділятися та відособлено існувати. Вона концентрує в своїх руках не тільки політичну владу, але і право розпоряджатися основною частиною багатств та ресурсів суспільства, а також свободою та життям громадян, які не делегували цих прав нікому, до речі так як і права розпоряджатися загальнонаціональним багатством та ресурсами. Думається не випадково термін «еліта» сприймається в українському суспільстві переважно з негативним забарвленням.

Можна цілком погодитися з думкою, що створення ефективних політичних інститутів громадянського суспільства перебуває в певній залежності від процесу формування та функціонування сучасної української політичної еліти. На жаль, цей процес в Україні має нецивілізований характер, який одержав назву корпоративно-кланової олігархічної моделі володарювання [2].

Два найважливіші елементи переходу – трансформація старих структур режиму функціонування в нові політичні інститути та структури, які б діяли на основі демократичних процедур, та досягнення консенсусу політичних сил суспільства до цього часу так і не були реалізовані. В країні за роки незалежності так і не відбулося формування реальної багатопартійної системи, яка відображала би соціальну диференціацію суспільства. За відсутності демократичних традицій процес реформування країни перетворився в об'єкт маніпуляцій з боку політичних лідерів. Вибори, що проводяться в умовах маніпулювання засобами масової інформації з боку влади, відсутність реального розподілу влади, призвели до встановлення політичного режиму, що балансує на межі демократії та авторитаризму.

Аналіз сучасної політичної ситуації показує, що загальмованість процесу демократизації не носить незворотного характеру і з завершенням перерозподілу власності може набути нових стимулів розвитку при умові формування дієвої партійної системи, яка б мала можливість реального суперництва та відображала інтереси широких соціальних груп. Формування партійної системи через вільні багатопартійні вибори створить можливість затвердити демократичні процедури і таким чином сприяти об'єднанню суспільства. Подальше продовження процесу демократизації бачиться в новому посиленні значення законодавчих структур та незалежної судової влади, як арбітра в співробітництві з виконавчою владою.

Пройшовши за короткий час досить довгий шлях розвитку, демократичний рух не зміг самостійно сформуватися як контр еліта, об'єднатися в потужний та широкий блок, що підтримував би демократичні зміни, висунути програму справжньої демократії, яка опиралась би на критичний тип мислення, терпимість до інакодумців, плюралізм думок тощо. В країні розгорнулася гостра політична боротьба всередині демократично орієнтованих сил, що призвело до їх розколу. Політична еліта, що сформувалась в основному з представників старої номенклатури, змогла взяти демократичний рух під свій контроль та вдало використовуючи популярні гасла маніпулює ним. В масовій свідомості вкоренилась думка, що все що відбувається навколо і є «демократія», викликаючи в суспільстві ностальгію за «сильною рукою». Посилилась тенденція до девальвації демократичних цінностей, яка здатна дискредитувати ідею демократії на тривалий час.

В процесі консолідації нової правлячої еліти важливе місце займає кристалізація економічних елітних угруповань. В сучасній ситуації основний зміст економічних та суспільних реформ пов'язаний перш за все з процесом перерозподілу та приватизації власності. Володіння владою як правило призводить до накопичення власності, що зрозуміло тягне за собою прагнення управлінської еліти встановити власне економічне панування. Джерелом накопичення власності, попри проведення різних антикорупційних заходів та «реформ», залишаються саме ті функції управлінського апарату, які пов'язані з контролем над процесами приватизації, розподілу бюджетних коштів, інвестиційних та кредитних ресурсів, підготовкою та прийняттям відповідних нормативних документів та законодавчих актів тощо.

Подолання структурної економічної кризи потребує створення механізму прийняття рішень, що базуються в першу чергу на згоді в суспільстві. Еліта в умовах різкої поляризації суспільства буде

змушена консолідувати свої сили шляхом перегрупування, переговорів та консенсусів між своїми частинами та групами що до них примикають. З цієї точки зору, на нашу думку, неминучим є рух до встановлення парламентської моделі республіки як найбільш ефективної форми правління в розколотому та поляризованому суспільстві. Така система структурує політичне суспільство, забезпечуючи еліті стабільне становище. Але поки еліта не поділить власність в повному обсязі, повернення до парламентської моделі правління неможливе.

Питання виживання нової політичної еліти в перспективі пов'язане з створенням умов для існування стабільних політичних партій та, в першу чергу, партії влади, яка бере на себе лобістські функції різних груп, що пов'язано з посиленням ролі формальної системи представницької влади, з іншого боку, це неможливо без завершення розподілу власності та настання нового етапу – етапу стабілізації режиму.

Безперечно важливу роль в продовженні процесу демократизації повинен відігравати оновлений демократичний рух, який позбавиться своїх радикальних крил та наповниться справжнім змістом. Самоідентифікація цього руху, яка дає можливість консолідації, повинна будуватися не на тій чи іншій ідеологічній доктрині, а на визнанні його учасниками в якості вищих цінностей – демократичну процедуру передачі влади, відмова від силового придушення своїх політичних опонентів, важливість політичної ролі опозиції, вільне змагання в межах закону різних поглядів та ідей, безумовна відмова від авторитарної альтернативи. В умовах сучасної України цей шлях складний та повільний, але єдино можливий, якщо мати на увазі подальший рух на шляху демократизації нашого суспільства.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

1. Mosca G. The Ruling Class. – N.Y., 1939. – P.50.
2. Рудич Ф.М. Чи багато влади потрібно владі? Україна в контексті трансформації політичних систем у державах СНД і Балтії, Центральної та Східної Європи // Ф.М.Рудич – К.: Наукова думка, 2009. – 301 с.